

RUMMO POLEGI TUGLAS

Paul-Eerik Rummo. Kuldnokk kõnnib. Jooksvast kirjandusest 1964–2009. Eesti mõttelugu 91. Tartu: Ilmamaa, 2010. 608 lk.

Paul-Eerik Rummo retsensioonis Jaak Rähesoo raamatule „Hecuba pärast” on mälestuskild sellest, kuidas ta käis koos Hando Runneliga külas Friedebert Tuglasel. Selle tekstikoha uustrükk leidub ka artiklite ja arvustuste kogus „Kuldnokk kõnnib”, siin saab see intrigeerivat lisavärvingut juurde: „Tuglas nägi nimelt meie (kirjandusliku) põlvkonna häda selles, et meil puudus „oma” kriitik (pidades võrdlusena silmas ilmselt iseennast „Noor-Eesti” või Ants Orast arbutate puhul)” (lk 96). Rummo ei vaidle, ainult täpsustab, et jutt ei käi mitte niisama heatahtlikest toetajatest: „Jutt on puudu olnud oma-sugusest, kes oleks kõiges lähtunud samadelt positsioonidelt” (lk 97). Rummo meelest oli Rähesoo tollase teatriuueenduse „oma” kriitik ning ses mõttes kujunes olukord teatris teistsuguseks kui kirjanduses. Asja ei muuda mööndus, et Rähesoo täitis siiski osalt sarnast rolli ka kirjanduskriitikas.

Rummo hoidub spekulatsioonidest selle üle, mis positsioon võiks tal endal olla kriitikuna. Ta oli 1960. aastate luuleuueenduse juhtkuju ja alustas varakult nii luule kui ka arvustuste avaldamist, niisiis tekib tahes-tahtmata küsimus, miks ei võiks kriitikaloo Rummot ennast vaadelda kui oma põlvkonna Tuglast. Mingil põhjusel vist tõesti ei saa – või kui saabki, siis suurte reservatsioonidega. Asi pole kindlasti mitte asjatundlikkuse, tõlgendusoskuse ega

tõekspidamiste puudumises. Küll võib kaasa mängida tõsiasi, et kirjanduskriitik Rummo ei ole kunagi olnud hüperaktiivne, samuti on võimalik, et tsensuuri paine mõjutas 1960. aastatel kriitikat rohkem kui samaaegset kirjandust või siis ka rohkem kui Noor-Eesti aegset kriitikat. Kirjutaja aktiivsuse ja tsensuuriolude kõrval on aga ikkagi põhimõttelisema tähtsusega erinevus hoiakutes: Tuglas tahtis olla põlvkonna ja ajajärgu aadete sõnastaja, Rummo nii väga ei tahtnud – olgugi et ta oli eesti kirjanduses mingil hetkel rohkem „oma” kui kes tahes teine.

Rummo paistab kirjanduskriitikas silma järjekindluse ja stabiilsusega. On ette tulnud aastaid, kuis ta kirjanduse tõlgendustega pole üldse üles astunud, kuid pause pole liiga palju ja need hajuvad ligemale poole sajandi peale kaunis ühtlaselt ära. Võib koguni oletada, et praeguse seisuga on Rummo kõige pikema pideva staažiga kirjandusarvustaja Eestis. Just arvustaja ja just praegu: tublisid retsensente on varemgi olnud ning kirjanduse uurijate seas leidub 2010. aastal ka staažikamaid tegutsejaid (näiteks Maie Kalda). Rääkimata siis ilukirjandusliku loomingu pidevuse kandjatest nagu näiteks Jaan Kaplinski, Andres Ehin, Mats Traat, Hando Runnel või Arvo Valton. Sel taustal muutub Rummo arvustajaroll eriti tähelepanuväärseks: tema luuleloomingus on ette tulnud kiireid muutusi ja äkilist vakatumist, samal ajal on eneseeitusi ja katkestusi aidanud ületada osalemine kirjanduskriitikas ja kirjanduselusel, ka kõiksugu sisekriiside ja poliitikasse siirdumiste kiuste. Võib

arvata, et kui ka Rummo pole kriitikas tahtnud olla iseenese või oma põlvkonna hääletoru, siis kriitikuks olemine pole ikkagi olnud päris niisama.

Kindlasti on Rummo võrreldes Tuglasega leplikum ja lepitavam kriitik ning siit saabki erinevuste rida alguse: lepitaja ei sobi hästi eesliini võitlejaks ega manifestide kirjutajaks. Rummo temperament on leebem, tema maitseotsustuste skaala laiem ning vaatepunkt ambivalentsem. 1987. aastal sõnastab ta – mõistagi endiselt leebel viisil – oma kriitikaideaali, kirjeldades noore Mihkel Muti teekonda kriitikas: „Kirjutiste aastaarve vaadates on meeldiv täheldada, et üldreeglina on kasvanud kirjutaja tegelik sallivus, avarus ja mõistvus (mis ei tähenda ideaalilipu langetamist). Sest ka hea maitse terror oleks üks kole asi. Tasakaalukus, eriti kui selle taga on tunda meetoodilise ja piisavalt erapooletu mõtiskluse maid, imponeerib kõige rohkem...” (lk 78). Tundub, et neid sümpaatiidid võinuks ta kuulutada samahästi kriitikutee alguses ja võiks ka praegu. Mingid muutused Rummo kirjutamisviisis küll toimuvad, kuid nad on kas pindmise- mad või jäävad siis erandlikeks kõrvalhüpetekks. Kõige erandlikumaid mõtteavaldusi leidub 1960. aastate lõpust ja 1970. aastate algusest, mõnel juhul pole kindel, kas kirjutaja iseendaga enam nõustuks. Aga kindlalt ka ei tea, jätkuvalt jääb lahtiseks, kas küsimus on hinnangute muutumises või selles, et toona korras proovitud manifesteeriv kõnepruuk ja üle keskmise ilmne opositsioonilisus jäid Rummo kirjatöodes siiski ajutisteks. Üks ägedamaid tekstikohti leidub näiteks Hando Runneli „Avalike laulude” arvustuses: seal kuulutab ta ühe hoobiga veidraks nii ärkamisaja kui ka sellele järgnenud „ühesuunalise süvenemise” perioodi ning näib eesti varasemast luuleloost respektteerivat ainult „kahe narruse vahelist elukõlblikku Juhan-Liivi-maad” (lk

314–315). Vaevalt Rummo praegu seda väidet samal viisil kordaks, kuigi kirjanduslooliste hinnangute aluspõhi võib see olla praegusegi seisuga.

Tegelikult olengi seni tsiteerinud raamatu „Kuldnokk kõnnib” erandlikumaid tekstikohti, pole ju siin väga iseloomulik mälestuslikkus, teravus ega ka mitte isikliku esteetilise platvormi eksplitseerimine. Nii on ka siis Rummo kirjutamisviisi varieerumised ja teisenemised suhtelised: toimuvad küll ka mingid eakohased muutused, kuid siiski oleks liiga lihtne ja eksitav skeem, mille järgi uljast sulaaaja noorurist saab dissidentlik avangardist ja lõpuks lepitava kõnepruugiga härrasmees. Võnkumissuunad võivad umbes sellised olla, kuid tegelikult ei valitse kirjanduskriitik Rummo kirjutamisviisis algusest peale mitte võnkumine ja eitus, vaid pigem kestmine ja jaatus. Kirjanik Rummo esteetilised otsingud viivad teda varsti varasemast traditsioonist lahkenevate modernistlike nähtuste juurde, kuid ka paratamatutesse vastandustesse sattununa otsib ta rohkem võimalust lõhet ületada ja vaadelda modernistliku ja klassikalise kirjandust ühe terviku osadena. Ta oponenteerib sotsialistliku realismi kaanonile, kuid selles pole 1960. ja 1970. aastate kontekstis iseenesest midagi ootamatut, nagu pole ka ootamatu see, et sõltuvalt oludest esitatakse seda vastandumist sordiini all ja metafoorselt. Kriitikuhoiakut spetsiifilisemalt eristavateks saavad ikka need valikud, mis tulevad pärast seda, kui ametlikustatud doktriin on tunnustatud igatpidi kõlbmatuks. Üks varasemaid põhimõttelisi valikuid ilmneb selles, et Rummo ilmutab 1960. aastatel algatuslikkust nii Betti Alveri kui ka Artur Alliksaare kirjandusliku loomingu avalikkuse ette aitamisel ja nende autorite sattumisel mitteametlike kirjanduskaanonite keskmesse. Kui Rummo veidi ebatüüpiliselt otsekoheste tekstikoh- tade otsimist siiski jätkata, siis leiab

raamatust ka need laused, mis lasevad kindlalt arvata, et nii Alver kui ka Alliksaar on Rummo esteetilistes ideaalides üheskoos väga tähtsal kohal: „Igatähes on Alveri näol tegemist millegi täiesti ainulaadsega. Võib-olla ainult Artur Alliksaart tema kõiketrotsiva palanguga võiks vajalikke mõttelisi teisendusi tehes siia kõrvale asetada” (lk 251). Nii kirjutab Rummo 1980. aastal, aga see hinnang hakkas kujunema palju varem. Üks varasemaid ja ühemõttelisemaid artikleid, mis sillutas Alveri tagasitulekut kirjandusse, oli Rummo „Mõni sõna ühelt Betti Alveri austajalt” (1965), tema suur panus Alliksaare loomingu avaldamisse ja uurimisse on üldteada. Kõige selle juures peab arvestama, et tollastes mittemametlikes kirjandusväitlustes ei kirjelatud nende kahe kirjaniku suhet tavaliselt kokkukäiva paarina „Alver ja Alliksaar”, vaid vastandusena „Alver või Alliksaar”. Sellise pealetükkiva valiku olemasolu ja iseloomu on hiljem avanud näiteks Madis Kõiv, see on valik, mille Rummo lahendab teisiti, kui seda tavatsesid teha „Vikerkaare tänaval koos käivad luuleuuendajatest poisid ja tüdrukud”¹ – Rummo valib mõlemad. Maitse-eelistusi on kirjutistest muidugi näha, kuid siiski keeldub Rummo mitmest sellisest esteetilisest või ideoloogilisest pooltevalikust, mida konkreetse kirjandussituatsioonis on peetud ootuspäraseks. Nii on Rummo kriitikute alguses ja nii on näiteks ka sajandivahetusel: küllalt võimatu on arvata, kas ta on kongeniaalsem Jaan Kaplinski või Hando Runneli arvustajana või kas kergelt üleolev sõbralikkus Kivisildniku loomingu retsenseerimisel märgib suuremat distantsi kui nii- ja naapidi vaagimised Runneli juures. Mingi distants on neis kirjutistes niiehkni, ka neis tekstides, mida võiks

¹ M. Kõiv, Kivine tee Betti Alveri juurde. Nägemusi Betti Alveri teemadel. – Looming 2006, nr 11, lk 1678.

pidada sugulashingede fikseerimiseks või põlvkondadevaheliseks sillaks. Teatavas mõttes on näiteks Rummo arvustus fs-i seni viimasele luulekogule „mantlipärandamiskirjutis”, kuid liiga selgelt isiklik seos välja ei tule. Palju kergem oleks mõne arvustusliku kirjatöö varal demonstreerida, kuidas Jaan Kaplinski pakub oma mantlit Hasso Krullile või Toomas Vint Mehis Heinsaarele. Rummo ei näita end nii kergelt, libiseb eest ära, ei arenda isiklikku suhet kriitikas väga kaugele.

Lepitajahoiaku kõrval ja sellega seonduvalt võiks Rummo kriitikutegevuse teine tunnuslikum joon olla isiklikkusest hoidumine – iseasi, kas see alati õnnestub, tekstides on ju ikka mingeid pingeid ning liikumisi personaalsuse ja umbisikulisuse teljel. Sellel hoiakul näib olevat omakorda vähemalt kaks põhjust. Ühelt poolt oleks nagu tegemist mingi reaktsiooniga, mis peab takistama lugeja pääsu kriitiku privaatsesse sfääri, teiselt poolt on sel kindlasti midagi pistmist Rummo nende kirjandusalaste töekspidamistega, mis ei tulene otseselt isikuandmete ja pereelu kaitsest. Muidugi torkab silma, et kirjutaja elukaaslast Viuu Härmi raamatu nimeloendis polegi ja isa Paul Rummo esineb vaid ühel korral. Nende inimeste nimetu kohalolu on mõnel leheküljel siiski veel, aga perekondlikkuse ja kirjanduslikkuse lähedust on sihilikult välditud. Näiteks välditud siis ka sedasorti küsimusi, kas Rummo ja Härmi poetilises keeles võiks olla vastastikuseid mõjutusi või mille pärast läksid lahku isa ja poja hinnangud Alliksaare loomingu. Osalt on raamatus „Kuldnokk kõnnib” välditud isiklikkust ka tekstide valikuga, osalt on see Rummo kirjutamisviisi üldisem omadus.

Rummo esteetiline amplituud on lai, selles paistab olevat ometi õrn allakriipsutus nende nähtuste puhul, mida saab siduda personaalsust tühistavate

või vaoshoidvate või objektiviteerivate tendentsidega: huvi zen-budismi vastu (lk 524), innustumine Paavo Haavikko luulest, kus Rummo jaoks ilmneb „uus suhe keele, isikliku kogemuse ja objektiivsusele pürgiva tunnetuse vahel” (lk 440), või siis tõsine tegelemine Dylan Thomase loominguga, mille kirjeldamisel ta eelistab „kunsti dehumaniseerimise” ümber nimetada „depersonaliseerimiseks” või „desubjektiveerimiseks” (lk 45). Mida need asjad ka konkreetsetel juhtudel ei tähendaks: kui võtta eelduseks, et kõige selle juures ei muutu kirjanik ja kirjanduse käsitleja siiski amorfseks kõigesööjaks (Rummo ju tõepoolest ei muutu), siis soodustab mitmekesisust ja ampluaa laiust tõepoolest eriti selline vaimuilm, kus subjektile palju laiutamisruumi ei anta. Kujuteldavas äärmuses võiks see ju lõpuks tõesti olla ilm, mida kirjeldab raamatu lõputekstiks valitud loo „Saade häälele” lõpp: dialoog sünnib ainuüksi kellegi juuresoleku tõttu ja siis pole lõpuks enam vajagi, et see keegi üldse midagi räägiks või et tal üldse oleks endal enam mingi koht (lk 586).

Rummo huvi depersonaliseeritud luulestiili vastu ei pea automaatselt tähendama depersonaliseeritust kirjanduskriitika stiilis, kuid seosed on nende vahel olemas. Olukord kirjanduses hakkab seejuures paistma ikka mitmekesisemana kui kriitikas. Kirjanduse aladel on personaalsuse ja depersonaliseerimise kohtumiseks arvukalt konkreetseid võimalusi, kriitilise teksti ideaal näikse Rummol olevat rangem ja selgem. Tuleb kahetisust ette siingi, kuid rohkem sellepärast, et taotletavat ei saa kunagi päris puhtalt kätte. Seda võimatust toovad eriti selgelt esile mõningad luuleeritlused. Näiteks imestab Rummo, kuidas ta ise läheb „oma parima tahtmise vastu”, kui tal segunevad mälupeeglid Juhan Viidingust ning Viidingu ja Üdi luule (lk 393), teisel kinnitab ta, et on „ikka tahtnud koiks-

gu kunsti vastu võtta autorite isikuist midagi teadmata”, aga imelikul kombel saab Irja Vaheri debüüt „eluloofaktide toel tõesti olulisi lisatähendusi” (lk 191). Siin avalduva dilemma on ta üldisemalt sõnastanud 1979. aasta luule ülevaates, tekstis, mis on esitatud Rummo ning Ain Kaalepi dialoogina ja mida uues raamatus polegi: „Nimetaksin veel ühte krampi, ühte tõrget, mida minus vahel on tekitanud ülesanne arvustada lüürikat. Nimelt kajastub lüürikas ju nii ilmselt autori isik – ja samas peab lüürikatki arvustades hoiduma isiklikuks minemast, see on nagu mingi sisemine imperatiiv, mida saad rikkuda ainult kogemata.”² Nõndaks on imperatiiv, aga ka võimatus seda lõpu järgida – ja siis tulevadki korduvad imestamised, kuidas soov mitte minna isiklikuks on ebaõnnestunud. Uuemates kirjutistes näib süvenevat tunnetus, et ühatine luhtumine sõltub järjest rohkem ka kirjanduse enda muutumisest. Põhimõttelise arutluse selle üle, kuidas uues, autori mina tulipunkti tõstvas kultuurisituatsioonis „läheb raskeks teost nautida ja kaaluda kui asja isenees”,³ leiab siiski juba tekstist, mis on ilmunud pärast raamatut „Kuld-nokk kõnnib”.

Küsimus pole mitte ainult isiklikes asjades, kirjeldatud taotlusi võiks vaadelda ka ühe osana programmilisest soovist kaitsta kunsti autonoomsust ja puhastada selle nimel tekst igasugusest liigsest kontekstist. Seda ei tule muidugi mitte mõista kui äärmuslikku „kunst kunsti pärast” taotlust, Rummo mõtiskleb ju ka ise luule sotsiaalse funktsiooni üle – näiteks „Kuidas mõista luule sotsiaalsust?” (1971) – ning ta on kirjutanud vägagi sotsiaalset luulet. Arusaamad kirjanduse ja ühiskonna

² P.-E. Rummo, A. Kaalepi, Kahekesi luuleteral (Dialoog 1979. aasta luulest). – Looming 1980, nr 3, lk 416.

³ P.-E. Rummo, Autori uutmoodi uuestisünd. – Looming 2010, nr 4, lk 589.

seostest on Rummol rõhutatult mitterakenduslikud: kirjandusvälised asjalolud – seejuures kõige vähem poliitiline võim – ei tohiks autonoomsuse põhiprintsipi kahtluse alla seada. Rummo ei ole raamatusse „Kuldnokk kõnnib” valinud eriti pisipudemeid, siiski leiab siit lühikese vastuse ringküsitlesele „Ilukirjandusest ja roppusest” (1998), mis tehti ajakirjas Looming Raul Meele ja Peeter Sauteri aktsioonidest inspireeritud poleemika käigus ning Kivisildnikuga seotud skandaalide järelkumas. Ilmselt on see sõnavõtt siin just oma programmilisuse tõttu, kiirmõtisklus eetika ja esteetika vahekorra jõeab väga selge avalduseni: „Kirjanduse sfääriks on elu ja keele täielikkus, kõik muu ei puutu asjasse” (lk 161). Sama lauset võiks Rummo kasutada ka siis, kui temalt päritaks kirjanduse ning poliitika vahekorra kohta. Tundub, et poliitiliste ja eetiliste tõekspidamiste kirjanduslikest lahushoidmine ongi tal korda läinud kavakindlamalt kui isiklikkuse taandamise katsed. See tähendab niisiis rollide selget lahushoidmist, täpset teadmist, millal ta esineb poliitikuna ja millal selle inimesena, kel on pistmist „elu ja keele täielikkusega”.

Kas lepitavat, ebaisikulist üldmuljet ja kunsti autonoomsuse kinnitust on kujundanud ka raamatu koostamisprintsipi? Vähesel määral, aga siiski. Rummo on siia valinud kirjanduskriitilisi tekste ning jätnud muud tekstid välja. Esiteks tähendab see loobumist poliitilise sisuga kirjutistest, seejuures ka neist piiripealsetest juhtumitest, mida võiks vaadelda kirjanduskriitikanäiteks pole raamatus Rummo 2001. aastal kirjutatud arvustust Lennart Meri raamatule „Riigimured”. Teiseks on kõrvale jäänud intervjuud, mõningad mälestuskilud, juubelikirjutised, nekroloogid, samuti oma loominguuga seotud seletamised ja arupidamised. Siin pole ka näidendiga „Tuhkatrii-

numäng” seotud sõnavõtte, mis ilmusid 1972. aastal käsikirjalises almanahhis „Thespis” (trükkis 1997), samuti 1960. aastate kirjandust käsitletud konverentsil peetud ettekannet „Isiklikku”, mille üleskirjutus ilmus kogumikus „Taasleitud aeg” (2000). Selliseid näiteid on teadagi veel. Tõsi, mõni veidi mälestuslikum või enesetõlgenduslikuma kallakuga kirjatöö on raamatusse pääsenud: „Tagasivõtmalt antud” (1984), „Soome luule mõjust eesti luulele” (1993), „Väljajuhatus Balti eeleegiaist” (1998), „Ääremärkmeid ja isiklike kogemusi teemal „Sõna võim”” (2000) jmt. Nende puhul on ilmne, et isiklik aspekt peab aitama seletada mingeid kultuurilooliselt olulisi asju, viidetest endale või oma loomingu kujuneb näitematerjal või on nad siis ise sel määral kirjanduslooks saanud, et neist ei pääse mööda.

Peale poliitiliste ja isiklike kirjutiste on veel töid, millest loobumine ei paista olevat eriti programmeeritud. Nende seas on näiteks tsiteeritud luuleülevaade, aga siin on ka muud. Omaette väike rühm moodustub artiklitest ja fragmentidest, mis liiguvad kirjandusest kaugemale kas filosoofilisemale või muudmoodi üleüldisemale pinnale ega oleks tervikusse nii hästi sobinud. Siia rubriiki kuuluvad 1968. aastal Loomingus ilmunud „Mälestusi” (mis polegi mälestused tavapärasest mõttes) või 1973. aastal valminud „Lapsed ja meie”. Sellist laadi tekst on ju ka „Saade häälele”, mis tõenäoliselt pääses kaante vahele just sellepärast, et ta sobis eristuvaks lõpp-punktiks. Näib, et Rummol pole varasematel aegadel trükkis ilmunud eriti selliseid töid, mida ta praegu peaks häbenema taseme puudumise pärast või mingite konnotatsioonide tõttu, mis reedaksid liiga suurt ajast ja oludest sõltumist. Varaküps autor tuleb areenile asjatundliku ja iseseisvana ning ilmselt kontrollib ka seda, et laiemasse ringi ei satuks mingit tehni-

list praaki ega asju, mida ta teistele näidata ei taha. Toimib ka järelkontroll: tekste on mingil määral uustruktsiooni toimetatud, vahetatud mõni pealkiri uue vastu. Kui aga kirjutamisdistipliin nagunii on algusest peale üsna korras ja autor iseendaga tülli pole läinud, siis on ka need järelrehitsused kosmeetilisemat laadi – vähemalt ei hakanud pistelisel võrdlusel silma mingid põhimõttelisi muutusi.

Rummost ei saanud eesti kirjanduskriitikas uut Tuglast. Temast sai pika-aegne kriitik, kes ühendab arbujaid ja fs-i, Alliksaart ja Krulli, 1960. aastaid ja XXI sajandit mõneti üllatavalgi moel. Ta tõlgendustes ja kirjutamisviisis on sel määral stabiilsust, et seda ei oska iseenesest kiiresti muutavas olukorras eeldada. Kui inimene kirjutab pikka aega ühtemoodi ja lähtub keskeltläbi ühesugustelt alustelt, siis võib ju tekki- da kahtlus, kas ei kao mingil hetkel kirjutaja pädevus, kirjanduslik tundlikkus või konteksti tajumise võime. Rummo töödest selgub, et saab tõesti tegutseda stabiilselt ning olla ikka pädev ja empaatiline. Tema kirjanduskriitilises tegevuses on niisiis tähtsal kohal siduv, ühteliitv funktsioon. Kas aga on neis tekstides veel midagi, mis jäävad kestma läbi aegade – või on juba jäänudki? Isetus ja lepimine ei ole tõesti need

asjad, mis jätaksid endast maha väga eredaid jälgi, kuid polegi ju mingi arukas eeldus, et kriitik peaks olema radikaalselt isiklik, loopima mürgiseid sädemeid ja lööma teoseid kasti. Arukas analüüsis on väike tähelepanek ning täpne kujund enamasti kaalukamad.

Rummo kirjutab Alliksaare esimese luulekogu saateks lühikese essee „Mõt- leja ja nägija, poeet igatahes” (1968). Väike kirjutis, mis nagu ei pretendeerikski suurt millelegi, aga millest saab kogu hilisema Alliksaare-tõlgenduse nurgakivi. Ta kirjutab siia esseesse lause: „Mõte ning kõla liiguvad käsikäes mööda paralleelvärsside tõusvaid-laskuvaid treppe ja hargnevaid koridore” (lk 258). Seda treppide ja koridoride kujundit mäletavad Alliksaare sõbrad ja uurijad ka praegu. Ilmselt siis on metafooris midagi täpset, mis on võimeline endasse peitma pikema tõlgendusliku mõttekäigu. Kas sellise tabava kujundina jääb Rummo uuematest töödest käibe eesti luule võrdlemine kahe kunagise Tartu linna hulluga (lk 496–497) või jääb midagi muud, see selgub järgmise neljakümne-viiekümne aasta jooksul. Seda, et Rummot hakatakse edaspidi seostama kuldnokkade ja rästastega, usun ma küll.

MART VELSKER

SIRJE KIINI VÄITEKIRI MARIE UNDERIST

Sirje Kiin. Marie Under. Elu, luuletaja identiteet ja teoste vastuvõtt. Tallinn: Tänapäev, 2009. 864 lk.

Sirje Kiin on kaitsnud oma teose „Marie Under. Elu, luuletaja identiteet ja teoste vastuvõtt” Soomes Turu Ülikoolis väitekirjana käesoleva aasta jaanuaris. Hindan järgnevas arvustuses tema uurimust soome akadeemilise väitekirjažanri kontekstis.

Sirje Kiini töö põhineb paar aasta-

kümnet tagasi alanud usinal uurimistööl Marie Underi tohtu arhiivimaterjaliga. Kiin on teinud tubli töö, otsides, korrastades ja uurides paljudes riikides Underiga seotud arhiivimaterjale. Lõpptulemus näitab leitud materjali põhjalikku tundmist. Teos sisaldab ka rikkalikult huvitavat fotomaterjali Underi ja tema kaasaegsete kirjanike kohta, samuti väljavõtteid käsikirjadest ja muud pildimaterjali. Raamatu kujundus on stiilne.

Kiini töö väärtus on Underi arhiivi kogumises ja tutvustamises, mitte teoreetilises analüüsis. Akadeemilise väitekirjana on tema töös rohkesti tõsiseid puudusi, mis seonduvad esmajoonelise valdkonna piiritlemisega ehk uurimisküsimustega, töö teoreetilise taustusteemiga, allikate kasutamise ja tulemuste kriitilise hindamisega.

Eluloo-osa teoreetiline taust on väga lühike (12 lehekülge). Eluloo käsitlemisel (u 570 lehekülge) ei kasutata algul tutvustatud biograafiateooriat, sellele ei viidata. Seetõttu jääb teooria irdu eluloost, teoreetiline sissejuhatus ja elulugu ei seostu ega põimu omavahel. Elulugu esitatakse kronoloogiliselt ja Kiin oskab tuua oma teksti põnevust ja hoogu. Käsitus on siiski liiga detailne, kohati liiane ja teose põhitekstis on palju selliseid piasasju, mille õige koht olnuks pigem viidetes või lisades. Ei näidata, mil määral ja kuidas aitavad üksikasjalikult käsitletud eluloo erinevad perioodid mõista ja analüüsida Underi luulet. Lisaks on kirjaniku eluloo ja teoste suhe, nagu teada, üsna keeruliste põhjuslike seostega teoreetiline pundar. Põhjendatult võib küsida, kas elulugu ei oleks võinud avaldada eraldi ja käsitleda väitekirjas ainult Underi teoste retseptsiooni.

Marie Underi luule vastuvõtu uurimus moodustab teoses eraldiseisva osa. Siin tutvustab Kiin kõigepealt retseptsiooniteoreetilisi lähtekohti (5 lehekülge) ja siirdub siis käsitlema Underi teoste vastuvõtu (u 180 lehekülge). Ta tugineb Hans Robert Jaussi ootushorisoni mõistele ja loob selle põhjal lugemise kohta oma retseptsioonimalli. Käsitus on teoreetilisem kui biograafiaosas ja autor esitab Underi luule vastuvõtu seisukohalt huvitavaid vaatenurki, näiteks feministlikku ja poliitilist lugemisviisi. Probleemiks on see, et lugemisviise (näiteks just feministlikku, pedagoogilist või moraalset) ei seostata nende valdkondade rohke teoreetilise

kirjandusega. Teine probleem on see, et jaotus on võrdlemisi mehaaniline ega arvesta alati tasakaalustatult kriitikute ja uurimuste mitmehäälsusega.

Uurimisprobleeme on töös ühe väitekirja jaoks liigagi palju: erinevaid ja osalt kattuvaid küsimusi loetletakse töö eri kohtades kokku mõnikümme. Lisaks on hulk „variküsimusi”, mida autor pole nimetanud, kuid mida ta teoses siiski käsitleb: uurija esitab refererivalt ja üsna põhjalikult Underi loominguteemasid, motiive, sisu, stiili ja ülesehitust (mõnikord korrates sama nii esimeses kui ka teises osas). Kogu tööle oleks tulnud kasuks, kui autor olnuks kriitilisem algmaterjali, allikate ja omaenda valikute suhtes.

Mõistete määratlemine jätab soovida: näiteks pealkirjas esile tõstetud luuletaja identiteedi mõistet ei käsitleta pikemalt. Viited on sageli liiga umbkaudsed ja osa teostest on vaid kasutatud kirjanduse nimekirjas, neile ei ole viidatud Underi elu ja loomingut käsitledes. Retseptsiooniosas ei ole nimetatud suurt pagulaskirjanduse ajalugu „Eesti kirjandus paguluses” (2008, eraldi osadena ilmunud juba varem). Lisaks puudub teosest kõige uuem väljaspool Eestit ilmunud eesti kirjanduse ajalugu, Cornelius Hasselblatti „Geschichte der estnischen Literatur” (2006), kuigi peatükis „Rahvusvaheline lugemine” on oma alajaotus ka saksa keelse retseptsiooni jaoks.

Arhiiviainesele ja mitmesugusele kirjanduslikule materjalile tuginevas töös tuleb leitud allikaid muidugi tutvustada. Siiski oleks tööle tulnud kasuks rohke tsiteerimise vähendamine, seda nii eluloo- kui ka retseptsiooniosas. Käsitledes Underi-müüdi sündi, olnuks huvitav arutleda selle üle, kuidas Ants Orase ja Ivar Ivaski rollid Underi uurijatena mõjutasid nii nende omavahelised suhted kui ka teised rollid oma karjääri loovate professoritena, pagulaseestlastest kultuurimõjutajate-

na ja luuletajatena (Ivask). Praegu käsitletakse nende kirjutisi „üks ühele” taustu problematiseerimata. Underi elukaaslase Artur Adsoni keskne osa Underi elu dokumenteerimisel ja Underi-müüdi loomisel tõuseb Kiini käsitluses hästi esile.

Marie Underi tulevase uurimise peale mõeldes on Sirje Kiin teinud ära suure alustöö. Tema töö põhjal saab kavandada mitmesuguseid uurimist ootavaid huvitavaid probleeme – peale Underi loomingu ka kodu- ja pagulaseesti kirjandussuhetest, kirjanikumütide sünnist ning toetajate, uurijate ja kriitiku-

te osast ühelt poolt identiteedi, teiselt poolt müüdi arenemises.

Autor on teeninud ära tunnustuse ka selle eest, et on viinud aastakümneid väldanud projekti visalt lõpule: kõik me tunneme ettevõtmisi, mis headest kavatsustest hoolimata ei saa kunagi valmis.

SATU GRÜNTHAL

Soomekeelsest käsikirjast tõlkinud
MALL JÕGI

KIRGLIK KOHTUMINE

Sirje Kiin on kirjutanud olulise raamatu. Juba sellepärast, et on toonud Underi elust avalikku käibesse kordi enam fakte, kui seni oli, ja selle elu erinevad tahud valehäbita lahti kirjutatud. Orase Underi pisimonograafia elu peaaegu ei puudutanud. Adsoni Underi eluraamat oli pigem ülistusraamat.

Kiin ja kirjastus on teinud seda, mida eesti kirjandusest ja kultuurist kirjutades on viimasel ajal mitu korda püütud: panna ühte raamatusse kokku populaarne monograafia ja teaduslik töö. Mina vaatan siinkohal ennekõike teaduslikku tööd. Sellest seisukohast on raamatul kolm osa: elu, luule ja retseptioon.

Kiini lähtekohaks on kaks teesi, mida ta kuulutab raamatus ja millest on rääkinud eri intervjuudes. Under luuletas vaid iseendast. Sellest seisukohast on oluline leida luule ja elu vahelised seosed. Tuglas oli Underi elu suur armastus ja Underi sisemine vedru oli vajadus pidevalt tõestada Tuglasele, et ta on luuletaja.

Kuigi Kiin kasutab nende väidete taustaks mõndagi moodsat teooriat, on tegelikult tegu põhiteesidega vana hea

positivismi vaimus. Aga mul pole midagi selle vastu. Kogu maailma kirjandusteaduses on positivism taas tõusu- teel.

Suurem osa raamatu mahust on lugu Underi elust. Pilt noorest Underist kuni Siuruni on klassikaline positivistlik pilt luuletaja noorusest. Selle osa keskmeks on lood kolmest olulisest mehest Underi elus. Siin teeb Kiin head tööd. Ta õiendab Vilde suhteid, näitab Hackerit palju enam inimesena kui aastakümneid levitatud luuletajapiinaja pilt. Toob hästi esile Underi ja Laikmaa suhtekeerustiku, kus viimane on armukese, õpetaja, sõbra ja pihisa rollis.

Sellest osast paistab tugevalt välja noore Underi kultuurijanu ja igatsus olla kunstnik. Samal ajal tuleb sellest pildist välja ka seni vaid aimatud tugevalt erootikajanune noor naine, kes peab Laikmaale tõestama, et tema salongi ei tuldud mitte perenaise ilu ja flirdi, vaid kultuuri pärast. Need on olulised rõhud.

Kohati tuleb sisse ebakõlasid. Juttu on rangest usklikust perekonnast, kus lastele olid keelatud kõik ilmalikud

lõbustused. Ja siis järsku nimetatakse abiellumisloos seda peret boheemlikuks. Kiin ütleb, et Under ei talunud abikaasa valju häält ega kalduvust lapsi kehaliselt karistada. Sama Under kuulutab oma suurt armastust ema vastu, kellelt ta peksa sai, ja kasvatab oma tütreid teenijahingedeks. Inimene ei pea olema loogiline. Aga see kummaline põiming vajanuks küll sügavamat lahtikirjutamist.

Juttu on Underi legendaarsest inimpeglikkusest, mis süvenes pärast abieluskandaali. On raske aru saada, kuidas kultuurisalongi pidav naine oleks inimpeliglik. Küll paistab, et endisest lõbusast flirtijast on 1920. aastate alguseks saanud tööpoolest neurootiline, depressiivne, unetuse ja peavalude all kannatav naine. Kas seda peab vaatama ikka lahusprotsessi kontekstis? Miks see ära ei lõpe pärast 1924. aastat? Jne. Need oleks olulised vastused Underi luule mõistmiseks.

Alates Adsoni esileastumisest üle Siuru ja 1920. aastate keeva algupoole on tegemist teistmoodi pildiga. See osa vajub lihtsalt laiali. Peatükid on kohati vaid lühikeste kommentaaridega lahutatud kirjad, luuletused jms, Siuru ja Kirjanike Liidu asutamise peatükid jäävad peaaegu tervikuna Underist kõrvale ega too midagi uut. Uut tahab Kiin anda Tarapita loos, märkides ära Underi tollased pahempoolsed vaated ja väites, et seni on alahinnatud kirjanike poliitilisi taotlusi ja kommunistliku ideoloogia mõju. Tõestuseks peab olema Barbaruse lugu. Selles osas paistab teravalt silma, kuidas tsiteeritud allikad ja Kiini interpretatsioonid ei taha kokku klappida. Lõpp on lausa võimas: Barbaruse kirjad annavad kogu Tarapita üritusele 1924. aasta riigipööret vaimselt ette valmistava tähenduse. No võiks ikka hoogu pidada.

Underi edasine elu Eesti Vabariigis ja okupatsioonide ajal muutub üha punktiirsemaks eluloovisandiks. Aina

enam pääsevad domineerima haigused ja probleemid. Uuesti muutub elupilt alates Rootsi põgenemisest. Endiselt moodustab suure osa sellest haiguste üleslugemine, millele lisanduvad elu ebamugavused ja erinevate pisifaktide hunnikud. Külalised, kirjad, honorarid jne. Faktide kaalukus kõigub tugevalt, kord on juttu kultuurielu tippsündmustest, kord igal hommikul külma duši võtmisest. Kohati on iga lause allikaga viidatud. Selles osas paistab teravalt välja see, kuidas on tahetud maksimaalne hulk arhiivimaterjalidest saadud infot kuhugi ära mahutada, tulemuseks irdu kiskuvad peatükid, nagu „Muid kohtamisi 1960ndail”.

Kokkuvõttes on elulugu ikkagi põhisosas referaat Adsoni märkmetest, piktitud kirjade ja luuletustega. Kiin kõneleb sellest, mis ta on arhiivist leidnud. Haruharva seab ta fakte kahtluse alla või mängib vastamisi erinevaid seisukohti. Mitu legendi on lahti lõhutud, aga raamatus toodud faktid näitavad seda, et mitmel juhul on Kiin jäänud poolele tee.

Kiini põhiteesidele peaks andma katte Underi luule analüüs. Siin võib öelda lihtsalt: mida pole, seda pole.

Luulekogusid käsitlevad kokkuvõtlikud peatükid jäävad palju kesisemaks kui eluloo osa. Need on põhiliselt luuletsitaatide kogumid ja pealkirjade loendid koos lühikeste üldistavate kommentaaridega. Vaid ballaadid saavad pikema läbivalgustuse. Kommentaarid on tihedalt kõrvuti laotud punktiirsed kõrge tasandi üldistused, mida erinevalt eluloolistest üldistustest ei kaeta tekstide analüüsiga. Kiin registreerib lihtsalt teemasid, toone, meeleolusid. Peaaegu kusagil ei osutata, kellelt üks või teine arusaam pärineb. Samal ajal on suur osa neist üsna kanoonilised seisukohavõtud.

Eluaegse Tuglase-mõju tõestuseks ei osanud ma mitte kusagilt raamatust fakte leida. Solvumine on olemas. On

olemas arenev ja ennast arendav luuletaja. Aga need on loomulikud protsessid, mis toimusid Underis ka enne Tuglast, kuid ei tõesta midagi Tuglase kestva mõju kohta. Mõni harv faktistamiskatse mõjub kistuna. Näiteks Underi Tuglase pühendusluuletusse loeb Kiin minu arust lihtsalt liiga palju endale vajalikke mõtteid sisse. Raugast Tuglase viimne tervitus raugast Underi suureks luuletajaks kuulutamise mõjub pigem paroodiana.

Underi kiri sellest, et ta on luuletanud ainult oma elust, on kindlasti tõde, veidi utreeritud, aga tõde. Ainult, et nii ütelnuks vist iga romantilises traditsioonis kasvatatud luuletaja. Ja nii on romantilises traditsioonis luulet ikka tõlgendatud. Muidugi oleks siin võimalik leida väitele katet, eriti tuues luuletuste süvaanalüüsiga välja elu ja luule varjatud seoseid. Aga seda ei tehta peaaegu üldse.

On lihtne näha, et luuletuste toon, meeleolu jm pole sugugi ilusasti seotud luuletaja elumeeleoludega. Näiteks öeldakse, et Underile mõjusid 1921. ja 1922. aasta Saksamaa reisirid vaimse virgutuseks. Ja järgmisel leheküljel teatatakse, et Saksa reisi muljed kajastusid süngetes suurlinnapiltides. Saame teada, et 1924. aastal lõppes Underi suur depressioon, aga pärast seda kirjutas Under oma traagilise luulekogu „Hääl varjust”. Kiin ütleb, et kevadel 1929 käis Under pikal reisel, mille mõju avaldus järgnevas viljakas ballaadiloomingus, aga leheküljel edasi selgub, et ballaadiloomingu kõrgeaasta oli 1927. Jne.

Tegelik pilt, mis välja tuleb, on lihtne. Underi elu ja luule suhted on kohati üsna otsesed, kohati kaudsed, kohati murtud jne. Nagu luuletajatel ikka on olnud. Ei midagi erilist.

Luuleosade juurde kuulub peatükk Underi enesetsensuurist kolme esikkoogu põhjal. See on tõesti asjalik analüüs, mis proovib leida ka redigeerimise sele-

tusi, põhjendusi ja tulemusi. Üldistused on arvestatavad ja korralikult dokumenteeritud. Minu jaoks oli see kõige tugevam peatükk kogu raamatus.

Kummaline on see, et 600 lk pikkuse elu- ja luulepildi teaduslik kokkuvõte on kolm lehekülge. Selles toob Kiin eeskätt välja, et Underit iseloomustas tugev pürgimine kunsti ja loomingu poole (mida faktid ka näitavad). Aga kokkuvõte jätab lihtsalt kõrvale need teesid, mida autor algul püstitab ja mida ta peaks nüüd uuesti esile tooma.

Eraldi osa raamatust on Underi luule vastuvõtt. Lühike sissejuhatav peatükk esitab konstateerivalt eri retseptiooniteoreetilisi seisukohti, millest autor on oma arutluste alused konstrueerinud. Sellele järgnevad hüpoteesid. Sealt saame teada, et eri lugemisviisid sõltuvad ühiskondlikust, kultuurilisest, poliitilisest kontekstist. Arvustused ja kirjanduslood on vastuvõtuprotsessi peamised allikad. Neis väljendatud hinnangud jm esindavad oma põlvkonna või ühiskondliku rühma ilukirjanduslikke kogemismõimalusi. Jne.

Siin on mu jaoks segamini triviaalsused ja sotsioloogilised liigitused, mis lähtuvad sellest, et inimese seisukohad on seotud tema põlvkonna või sotsiaalse rühma vaadetega. Need vaated võib tagasi viia vähemalt XIX sajandi marksismi ja positivismi ning neid on kasutatud eesti kirjandusest kirjutamisel vähemalt sajandi vältel. Ma ei oska näha mingit põhjust, miks siduda neid alles retseptiooniestetikaga. Samal ajal on selline lähtekoht üsna vulgaarne. Eesti XIX sajandi kirjanduse lugu näitab hoopis keerukamaid vaatesuhteid põlvkondade ja sotsiaalsete rühmade sees. Ma ei hakka siin kas või iseenda artikleid üle refereerima.

Edasi tuleb ootushorisoni jagamine allootushorisonideks. See on materjali liigendamiseks lihtne ja ilus lahendus. Aga puudub see, kellele toetudes seda on tehtud ja miks just sellised horison-

did. Järgneb erinevate lugemisviiside ülevaatus, mis on tasemelt väga ebaühtlane.

Tõeliselt hea on vormiretseptiooni ülevaade, milles autor toob välja Underi vormi kohta kirjutatu ja teeb ka ise selge ja korraliku kokkuvõtte. Jälle paistab välja, et konkreetse vormi juurde minnes toetub Kiin tugevale põhjale ja teeb head tööd.

Sooline lugemine on paljus tsitaatide kogum selle kohta, mida Underi luule naiselikkusest on arvatud. Kuid seda pole seotud kas või sajandi algupoolele olulise meheliku-naiseliku stiili analüüsiga, millest on kirjutanud Jaan Undusk nooreestlaste puhul. Siiski on autor pannud materjalid kokku üsna huvitavalt ja toonud välja selle, kuidas naiselik Under muutub meheliikuks ja kuidas eesti meeskriitikut iseloomustab üsna meesšovinistlik maailmapilt.

Filosoofilise lugemise ülevaade on korralik, tuues kesksed teemad, valguse ja varju, sünni ja surma jms ringkäigu ideestiku esile. Samal ajal polnud siin minu jaoks midagi eriti uut. Uus oleks olnud see, kui Underi arusaamu oleks võrreldud teiste eesti luuletajate väga samasuguste ideedega (nt Enno ja Tuglasega).

Eraldi rõhutab Kiin Underit kui feministi. See oleks olnud huvitav teema, kuid praeguses käsituses jääb väga poolikuks. Kuidas siduda Underi vaateid üheõiguslusele tema enda lastekasvatuse praktikaga? Jms.

Ülejäänud lugemised jäävad oma ülesandele alla. Kirjanduslooline lugemine seotakse sellega, kuidas lugeja asetab teosed kirjandusloolisele taustale, kaanonisse, traditsiooni. Minnes konkreetsete analüüside juurde, ei püsi autor kuigi kindlalt oma seatud piirides. Põhjus on lihtne: arvustajad ei püsi neis piirides, vaid kirjutavad asjadest läbisegi. Lisaks jääb pilt üsna kat-

keliseks, sest jutuks on vaid üksikud kirjanduslood. Mida ütles Kampmaa, mida Tuglas?

Pedagoogiline lugemine jääb vaid vinjetiks. Sellest puudub tegelikult kogu Underi kooliretseptioon. Olgu 1930. aastate kooliõpikud, nõukogude kooli retseptioon jne. Moraalne lugemine piirdub siurulaste moraali üle arutlenud autorite tsitaatidega. Poliitiline lugemine pole ülevaade koos analüüsiga, vaid suures osas ühe Smuuli luuletuse söimamine. Eraldi peatükk on Underi sünnimaja hävitamine. See on küll autori poliitiliste vaadete näitamiseks huvitav osa, kuid pole just retseptioonianalüüs. Poliitiline lugemine paguluses jääb vaid marginaaliks, kuigi peaks olema pikk peatükk. Probleemiks on see, et osa sellest materjalist on sulatatud tegelikult eluloo osasse. Kristliku lugemise kohta tsiteerib Kiin pikalt Liina Lauri diplomitööd. Võõritava lugemise osa on kohati huvitav, aga taas vaid killuke. Juba Underi allusioonid vajanuks omaette monograafiat.

Selle osa suurim probleem on ebaühtlus ja pinnapealsus. Siin on kohad, kus tulnuks minna sügavuti, otsida seda, mis pealispinnal ei paista. Seda peaaegu pole. Selle osa kokkuvõtte toetub erinevate lugemisviiside võrdlemisele. Vastuseid sellele, kuidas on lood algul püstitatud hüpoteesidega, me ei saa.

Kokkuvõtteks. Kindlasti leiab lugeja sellest raamatust palju uut Underi kirgliku elu kohta. Ja sama huvitav on see, mida raamat annab meile kaudselt teada sama kirglikust uurijast, tema vaadetest seksile, feminismile, kommunismile, pagulusele. Teadusest lähtudes on see eeltöö, mis kihutab hooga läbi Underi elu ja luule. Nüüd peaks järgnema Underi uurimine.

TIIT HENNSTE

TUHANDEAASTASE KEELEKONTAKTI LUGU

Rogier Blokland. The Russian Loan-words in Literary Estonian. Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica. Bd. 78. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2009. 498 lk.

Rogier Bloklandi raamat on suuremahuline eesti kirjakeele vene laensõnu käsitlev uurimus.

Autor kasutab mõistet *eesti kirjakeel* avaras tähenduses, sest on materjali kogumisel võtnud arvesse põhjaeesti keeleuususele toetuvaid eesti keeles kirjutatud ja avaldatud tekste alates XVII sajandi algul kirjutatud Georg Mülleri jutlustest. Kõrvale on aga jäetud vana kirjakeele käsikirjalised materjalid. Põhjaeestilise kirjakeele arenguetape on valgustatud küllalt detailselt ja hea asjatundmisega. Et autor jälgib erinevate ajajärkude põhjaeesti kirjasõna, esitab talle huvipakkuvaid lõunaeesti laenujuhte, arhaisme ja historisme ning põikab uurima suulist keeleuusust, jääb töös esiletoodud vene laenude suhe tänapäeva eesti standardiseeritud kirjakeelele üsna ähmaseks.

Eesti ja Venemaa ajalooliste ja keeleteadlaste suhete käsitus on omal kohal. Eriti oluline on siinkohal esile tõsta neid suhteid kajastavate ajalooaluste kronoloogilist lühiesitust alates pärast VIII sajandil alanud idaslaavlaste nihkumisest Peipsi järve piirkonda ja lõpetades Nõukogude okupatsiooniga 1944–1991. Niimoodi on autor loonud juba uurimuse alguses hea sotsiolingvistilise tausta vene-eesti keelekontakti iseloomu ja ulatuse mõistmiseks. Rikkalikult detaile sisaldavasse ülevaatesse vene-eesti laenusuhteid käsitlevatest varasematest uurimustest on autor kaasanud kõik keeletasandid. Vene päritolu liite *-nik* juures (lk 41–42) nimetab autor ka läti ja baltisaksa keelt, kus selle liitega sõnu esineb, kuid jätab millegipärast mainimata soome

-niekka (rääkimata karjala ja vepsa keelest). Vähemasti eesti keelealal on sellel liitel ka variant *-snik*, milles esineva *s*-päritolu suhtes on eesti diakronistid ja sünkronistid avaldanud lahknevaid seisukohti. Allakirjutanu arvates on *snik*-variant tekkinud metanalüüsi teel *saabusnik*-tüüpi vene laenude toel. Eesti kõne- ja murdekeeles on *-snik* liitunud ka omasõnadele, nagu *näpu/snik* 'näppaja, varas'. Pigem on ka vene laen *sirusnik* 'habemeajaja, juuksur', mille puhul R. Blokland arvab, et *-s*- on ebaetüoloogiline (lk 256) või tekkinud assimilatsioonilise teel (lk 355), kohanenud *snik*-liiteliste substantiividega.

Olulisim allikas, kust uurimuse materjal pärineb, on „Eesti kirjakeele selektussõnaraamat“ (EKSS), mida autor on saanud kasutada VII köite 1. vihikuni, seetõttu on jäänud uurimuses noteerimata vähemalt *vurle* ja *utlar*. On muidki juhte, kus EKSS-i andmed on jäänud millegipärast käsitlusest välja, nagu näiteks *nihu* 'nii nagu ei peaks olema või ei tohiks olla', *tuhknai* 'suure kiiruga'. Tänapäeva eesti kirjakeeles on fikseeritud järgsilbi pearõhku edasi andev ortogramm *narsaan*, mitte *narsan* (lk 179). EKSS-i abil on vananenud vene laenud saanud vastava märgendi, kuid Wiedemanni sõnaraamatust pärinev ja tänapäeva eesti keeles täiesti tundmatu *prāpersik* 'Fähnrich' pole märgendit ometi saanud (lk 216). Kõnealune militaartermin pole praegusaja eesti keelepruugis siiski tundmatu. Vene kroonus käinute keeleuususe tunneb originaalilähedast *praporsik* või *praporšik*, aga ka *prapar*, *prappor*, *praapor* : *praporsik* ... on *üleajateenija ja vastab meie veeblile* (vt <http://www.militaar.net/phpBB2/viewforum.php?f=30>; www.epl.ee/artikkel/386062&kommentari). Vene sõjaväes teeninute keeles on ohtralt kroonueluga seotud vene sõnu ja väljendeid ning tõenäoliselt

kroonus õpitud vene sõimu (vt *www.militaar.net*), mida eesti leksikograafilised allikad ei dokumenteeri või teevad seda juhuslikult, nagu *duhhid* 'äsja sõjaväkke võetud sõdurid', *kaptj'orka* 'omaette nurgake, sahver, riideladu vms', *kur'ilka* 'suitsetajate ruum', *kusokk* 'üleajateenija', *naglaks muutuma* 'ülbeks muutuma', *narj'aad* 'karistus-toimkond', *partj'anka* 'jalarätt', *prisj'aaga* 'sõjaväeline vandetootus', *sal'aaga* 'noorsõdur', *vswood/svood*, *-i* 'rühm', *utš'epka/utsepka/utsebka* 'väljaõppekeskus', *võška/võska* 'vahitorn'.

Poole töö mahust hõlmavad ootuspäraselt etümoloogilised sõnaartiklid (lk 66–325). Uurimusse on kaasatud nii uuemad kui ka vanemad vene laenud, aga ka vanavene (muinasvene) laenud. Tähelepanuväärse osa käsitletud juhtudest moodustavad vene keele vahendusel eesti keelde tulnud kaudlaenud. Vene keel on vahendanud nii Lääne-Euroopas kõneldavate keelte (saksa, inglise, prantsuse) kui ka Vene impeeriumi *resp.* Nõukogude Liidu koosseisu kuulunud rahvaste keelte sõnavara (Kaukaasia, turgi ja mongoli jt keeled). Õigeusu kiriku eestikeelses terminoloogias on ridamisi kreeka kaudlaene: need on peamiselt kirjalikud laenud ega ilmuta kohanemist eesti keele fonoloogilise süsteemi ega fonotaksiga. Etümoloogilises analüüsis võtab autor hoolikalt arvesse varasemaid uurimistulemusi, lükkab esitatud seisukohti põhjendatult tagasi või argumenteerib neid veenvamalt (nt *randaal*, *timukas*, *tüse*). Täiesti uued, allakirjutanu arvates õnnestunud etümoloogiad on näiteks *lest*, *ramul* '(zool.) *Varicorhinus*' jmt. Julius Mägiste (EEW: 3284) arvates on *etrusš* 'Kaninchen' läti laen, kuid R. Blokland peab otselaenu slaavi laenuallikast (vn *рысц*) usutavamaks. Allakirjutanu jagab seda arvamust.

R. Blokland on arvamusel, et *pot'skutüüpi* vene laenude *-u* lähtub laenuandja singulari akusatiivist (lk 128). Alla-

kirjutanu arvates tuleks akusatiivse laenuallikaga kõrval arvestada seda tüüpi laenude kohanemist eesti *u*-deminutiividega. Eriti arvukalt paistab *u*(*kene*)-deminutiive leiduvat nõunimetuste hulgas, nt: *nun'nukene* 'väike, umbes ühe-liitrine laudadest vakk, nõu', *pleku* 'plekist nõu', *puñtsu* 'väike viina- või õlleankur', Räp *taavuke* 'väike puukauss, väike puuliud', Plv Räp *teelukene* 'väheldase sabaga plekist keedunõu', Võ *tõhvuke*, *tehvuke* 'väike kauss'. Pandagu sealjuures tähele *u*-deminutiividele iseloomulikku palatalisatsiooni.

Alljärgnevalt veel mõni tähelepanek etümoloogiate kohta. Arutlus teemal, miks (*h*)*ärmäk*, (*h*)*ärmak* 'wide Russian peasants coat made of thick cloth' on ootuspärase tagavokaalse tüve asemel (< vn *armj'ak*) eesvokaalne (lk 71–72), on allakirjutanu arvates tarbetu, sest ees- ja tagavokaalsete tüvede vaheldus on läänemeresoome keeltes fakultatiivne ja üsna tavaline (nagu sm *ankerias* / *änkerias*). Kõnealunegi vene laen on eesti murdekeeles registreeritud nii ees- kui ka tagavokaalsel kujul (*armako* / *ärmäk* / *ärmak* jt) ja eesti regilaulukeelest on allakirjutanu leidnud koguni häälikukuju *õrmik*, mille sünnile on tõenäoliselt kaasa aidanud algiimi-taotlus: TÜR *kus mina viskan venna vil-di, / õe õrmiku laotan / sõsara sõba siru-tan?* (ERL III: 2, lk 498). Väide, et vana balti laen sm *kauha* jt ei levi eesti keeles (lk 133, viide 176), pole õige. Kõnealust baltismi esindavad eesti keelealal vähemalt Hel Iis *kavi* 'suur kulbisarnane puust õnnestatud nõu leili viskamiseks' (Iisaku sõnakuju on votism) ja *kaha* Haljala regilauludes: *söötis söödike kibussa, / jootis joodike kahassa* (ERL I: 1, lk 109). Traditsioonilisele seisukohale toetudes väidab raamatu autor (lk 143–144), et *kurb* : *kurva* on levikupildi tõttu pigem vene kui balti laen. Kuid ka vene laenuoletus ei selgita tüvevokaali *-a*, liiatigi esineb sõna peale eesti ja vadja keele liivi keeles (*gür-*

bal'i 'kurb, nukker, vilets; uimane, meelemärkuseta'), mis on laenu-uurijatel seni jäänud hoopis tähelepanuta. Liivi sõnas on ühelt poolt säilinud eesti ja vadja keelega ühine vana semantika 'kurb, nukker, vilets', kuid läti sõna *skurbis* 'peapööritus; joobnud olek, viinauim' survel lisandunud tähendus 'uimane, meelemärkuseta'. Läänemeresoome esinemuse tüvevokaal *-a* aga lähtub tõenäoliselt balti verbiparadigmast, vrd ld *skurbti* (*skurbsta*, *skurbo*) 'viletsuses elama, puudust kannatama; nukrutsema, kurvastama, muretsema; leinama; lahtuma, ära hingama (õlu)'. eP *matar* 'jāme malakas', *katuse matrad*, lv *matār* 'kepp, varras' on siiski pigem vanem läti (balti) kui hiline vene laen, vrd ld *mataras*, *mataras*, *mātaras* 'kaigas, kepp, vits, piits, köiejupp (löömiseks)', lt *matara* 'vits, raag', *matars* 'malakas, vemmäl, suur meesterahvas'. V. Urbutis on juhtinud tähelepanu sellele, et balti keeltes on teibaid / kaikaid ja taimevarsi / kõrsi tähistavate denominaalsete ja deverbaalsete tuletiste liidetes *r*-element väga tavaline, nagu *stabaras*, *stagaras*, *stebaras*, *steveras*, *stibiras*, *stūguras*, *žabaras*, *žagaras* jt.¹ Läänemeresoome keeltesse on neist jõudnud *sapa(ra)* 'sabaroots, saba', *sagar* '(puust) uksehing, värava või uksehing (puust) konks; sarikas', *sugar* 'vits, malakas vemmäl; puutükk; reekodar või painard; särme, lömmupakust lõhestatud halg peergude kiskumiseks'² ja ilmselt ka *matar*. Nii nagu J. Mägiste (EEW: 1512) nii ka R. Blokland opereerib lünklike balti andmetega, esitades võrdluseks vaid ld *mataras*

¹ V. Urbutis, Baltų etimologijos etiudai. Vilnius: Mokslas, 1981, lk 77.

² L. V a b a, Ergänzungen zur Substitution des baltischen wortanlautenden *st. – Linguistica Uralica 1997, kd XXXIII, nr 3, lk 177–180; L. V a b a, Sabalugu. Märkmeid ühe sõnapere etimoloogiast ja tuletuseseist. – Inter dialectos nominaque. Pühendusteos Mari Mustale 11. novembril 2000. (Eesti Keele Instituudi toimetised 7.) Tallinn, 2000, lk 390–410.

(lk 167). Sõna *parisnik* lähtub vene originaalist *bar'yšnik* (lk 195), kuid see ei seleta häälikukuju *priksnik*. Allakirjutanu on veendunud, et vene laenuallika kõrval tuleb tingimata arvestada ka läti laenuga originaalist *precinieks* jt 'Händler, Krämer, Kaufmann', kust pärineb eesti murdesõna *pretsnik* / *priksnik* '(kalade) ülesostja; parisnik', lv *pretsinika* 'kosilane'.³ Sõna *porgand* kaldub autor pidama pigem vene kui balti laenuks (lk 213–214), kuid temalgi pole tuua argumente, mis veenaksid eelistama vene etümoloogiat. Ta väidab, et A. W. Hupeli sõnaraamat (1780) registreerib sõna lõunaeesilise, mis on aga eksitav, sest Hupel esitab nii põhja- kui ka lõunaeesilise esinemuse: *pörkan*, a Borkan d. (lk 245), *porkanid* Möhren, gelbe Rüben r. (lk 247).⁴

R. Blokland on pidanud vajalikuks jälgida eesti keele rolli vene laenude vahendamisel, näiteks eestirootsi keelde (vt *kriska*). Kiiduväärt töövõtteks tuleb allakirjutanu arvates pidada sedagi, et ta on rõõpselt jälginud ka läti keele vene päritolu laene: see oluline ja häid tulemusi andev meetodiline võte pole paraku eriti juurdunud eesti laensõnade uurimistöös.

Analüüsipeatükis käsitletakse laenude häälikusubstitutsiooni, morfoloogiat ja esitletakse laene mõisterühmiti. Ülevaatlik ja omal kohal on eesti ja vanavene ning nüüdisvene fonoloogilise süsteemi esitus, samuti vanavene häälikusüsteemi arengu kronoloogia (lk 356–357).

R. Blokland ei märgi eesti näidetes sõnarõhku ega puuduta rõhuga seotud substitutsiooniküsimusi, ehkki rõhk on

³ Vt lähemalt: L. V a b a, Uurimusi läti-eesi keelesuhetest. Tallinn–Tampere, 1997, lk 167–168; vt ka [H. Saari,] Kirjakaja. Kes olid retsnikud? – Keel ja Kirjandus 1973, nr 7, lk 430–431.

⁴ A. W. H u p e l, Ehstnische Sprachlehre für beide Hauptdialekte, den revalschen und der dörptschen, nebst einen vollständigen ehstnischen Wörterbuche. Riga–Leipzig, 1780, lk 245, 247.

otsustavalt mõjutanud vene laenude häälikusubstitutsiooni iseloomu. Nii võivad eesti keelde tulnud laenudes pearõhueelsed silbid kaduda.⁵ Samal põhjusel on rõhueelne silp/rõhueelsed silbid kadunud, nt *tapp*, *tiin*, *veerik* (lk 354); uurimuses on muidki analoogilisi juhte, mida R. Blokland pole esile tõstnud, nagu *korka sub mahorka*.⁶ Ta on suuremat osa esitatud juhtudest püüdnud seletada kontaminatsioonidega, milleks pole vajadust ja mis liiatigi ei veena. Mari Musta töös „Vene laensõnad eesti murretes” esitatud materjal osutab ilmekalt, kuidas eriti suure kasutusagedusega järgsilbirõhuga laenud on suulises keelepruugis, mida ei reguleeri normikeel, ülalkirjeldatud viisil lühenenud, nagu näiteks *looś* 'kolhoos', *loosnik* 'kolhoosnik', *noi* 'tsetvertnoi, tsaariaegne suurim viinapudel', *pain* ja *painjas* 'kombain', *sanka* 'lesanka, ahjupink', *voos* 'sovhoos' jpt.

R. Blokland on võrdlevalt hinnanud vene-eesti ja saksa-eesti kontakti Thomasoni-Kaufmani viieastmelise laenuskaala alusel (lk 359–360), väites, et saksa-eesti keelekontakt on olnud märksa intensiivsem kui vene-eesti keelekontakt.

Huvipakkuv on raamatu autori arutlus eesti kirjakeeles esinevate vene laenude arvu teemadel. Ta rõhutab õigesti, et absoluutarvudest olulisem on laenude esinemissagedus, mis annab õige(ma) pildi nende tähtsusest laenavas keeles. Lk 372 on ta esitanud töös kasutatud allikati neis esinevate lekseemide arvu, vene laenude koguarvu ja protsentuaalse osakaalu allika sõnavarast. Lk 373–382 on toodud vene laenude esmaesinemus allikati ja lk 383–391 vene etümoloogiate esmaesitus autoriti kronoloogilises järjestuses.

⁵ Vt lähemalt M. M u s t, Vene laensõnad eesti murretes. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2000, lk 529–530.

⁶ Vt lähemalt M. M u s t, Vene laensõnad eesti murretes, lk 190.

Järelduste peatükis kirjutab ta, et vene-eesti keelekontakti tuhandeaastasest ajaloost, vene ülemvõimust ja okupatsioonist hoolimata on eesti keeles vähe vene laene. Selle üheks põhjuseks peab ta asjaolu, et kuni XVIII sajandini oli kontakt sporaadiline. Ta märgib, et kui 1880. aastatel algas sihipärane venestamine, oli eesti kirjakeel, toetudes tugevasti saksa keele eeskujule, juba välja kujunenud. Nõukogude okupatsiooni aastatel oli vene keele mõju küll tugev, kuid sõnavaras avaldus see peamiselt spetsiifiliste sovetismide kasutuselevõtmises. Ta juhib tähelepanu sellele, et vene keele mõju eesti kõnekeelele on märksa suurem kui kirjakeelele. Thomasoni-Kaufmani laenuskaala järgi on eesti kirjakeel astmel 2, murdekeele erinevad nähtused aga astmel 3.

R. Blokland peatub ka küsimusel, mida veel tuleks uurida. Eesti vanemas kirjakeeles on laene, mida sõnaraamatud pole registreerinud, ja neid on ka uuemates allikates, murretes ja kõnekeeles. Samuti oleks huvipakkuv teema uurida vene laenude semantikat, see näitaks ilmekalt, kuidas Nõukogude režiim ideologiseeris semantika esitamist. Uurimata valdkond on ka vene tõlkelaenude keerukas probleemistik, võttes arvesse asjaolu, et vene tõkelaeenud ise võivad olla Lääne-Euroopa päritolu, et kalkad on võinud eesti keelde tulla baltisaksa keele vahendusel, mida omakorda on mõjutanud vene keel. Silmist ei tohi sealjuures lasta läti keele andmestikku. Süstemaatilisemalt peaks uurima vene mõju eesti fonoloogias, morfoloogias ja süntaksis, aga samuti vastupidi, eesti keele kui riigikeele mõju kohalike venelaste keeleuususele.

Kasutatud kirjanduse loend on muljetavaldav: võib oletada, et autor on esitanud suurema osa vene-eesti keelekontakte käsitlevast kirjandusest. Midagi olulist pole uurijal jäänud kahe silma vahele, või kui, siis tuleb siin-

kohal nimetada Leo Tiigi artiklit „Tera-
vilja mõõtühikuid” (Keel ja Kirjandus
1988, nr 2), kus vanade venetaustaliste
mõõtude *osmak*, *osmanik* kõrval on
osutatud mõõdunõu ja mahumõõtu
tähistava sõna *männik* (*mennik*) vene
päritolule. Ka Mari Musta töös „Vene
laensõnad eesti murretes” on nii kõne-
alune vene laen kui ka L. Tiigi artikkel
jäänud tähelepanuta. Lk 288 mainitakse
Manivalde (mitte Manivald, nagu

ekslikult tekstis) Lubi kirjutist – s.o
Lubi 1966 –, kuid lühendit ei ole kirjan-
dusloendis avatud. Tegemist on M. Lubi
lühikirjutisega „33-aastane küülik”
(Keel ja Kirjandus 1966, nr 2).

Loodetavasti Rogier Blokland jätkab
vene-eesti kontaktide uurimist. Selleks
talle jõudu ja jaksu!

LEMBIT VABA